

26. Гойчук О.І. Критерії продовольчої безпеки / О.І. Гойчук // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2004. – №1. – С. 42–44.

27. Пасхавер Б.Й. Платоспроможний попит і антиінфляційний захист споживачів продовольства / Б.Й. Пасхавер, С.М. Черненко // Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: наук. доповідь / за ред. акад. УААН В.М. Трегубчука, чл.-кор. УААН Б.Й. Пасхавер. – К.: Ін-т екон. та прогнозування, 2007. – С. 27–29.

28. Пасхавер Б. Цінова ситуація і цінова політика в агросфері / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2001, №1. – С. 58–66.

29. Коцій О. Продовольча безпека України / О. Коцій // Економіст. – 2004. – №11. – С. 40–44.

30. Ципріян В.І. Білки та їх значення у харчуванні / В.І. Ципріян // Гігієна харчування з основами нутриціології: навч. посібник / В.І. Ципріян [та ін.]. – К.: Здоров'я, 1999. – С. 57–63.

О.М. КУЛІНІЧ,
к.е.н., ІСЕМВ НАН України

Сутність природних ресурсів із врахуванням міжнародних аспектів

У статті уточнено сутність природних ресурсів із врахуванням міжнародних аспектів їхнього переміщення та використання. Розкрито основні напрями використання природних ресурсів, беручи до уваги сучасний рівень міжнародних відносин.

Ключові слова: природні ресурси, природні умови, міжнародні сировинні ринки.

В статье уточнена сущность природных ресурсов с учетом международных аспектов их перемещения и использования. Раскрыты основные направления использования природных ресурсов, принимая к сведению современный уровень международных отношений.

Ключевые слова: природные ресурсы, естественные условия, международные сырьевые рынки.

The essence of natural resources with subject to the international aspects of their moving and use has been specified in the article. Main directions of the use of natural resources subject to the modern level of international relations have been exposed.

Keywords: natural resources, natural conditions, international market of raw materials.

Постановка проблеми. Природні ресурси в третьому тисячолітті продовжують відігравати значну, якщо не найбільшу роль у ресурсному забезпеченні світової економіки та суспільства. Вони є матеріальною основою виробництва, без них неможливе продукування економічних благ. У той же час природне середовище, яке умовно «постачає» природні ресурси, є багатограним. Зв'язки між природою та функціонуванням суспільства як соціально-економічної системи є складними і взаємопереплетеними. Тому серед фактів відсутня єдність у розумінні сутності поняття «природні ресурси». Найбільші розходження в трактуванні сутності природних ресурсів існують щодо включення / невключення природних умов до складу природних ресурсів та напрямів використання елементів природи для того, щоб вони

визнавалися природними ресурсами. В той же час дослідження ресурсного забезпечення розвитку світової економічної системи та цивілізації в цілому потребує уточнення сутності ключового поняття – «природні ресурси».

Метою статті є уточнення на основі узагальнення існуючих підходів сутності поняття «природні ресурси».

Виклад основного матеріалу. До природних умов відносять: місцеположення на материк, геологічну будову, рельєф і розміри території, клімат, водний режим, інтенсивність сонячної радіації, рослинний світ, ґрунтовий покрив і інші елементи навколишнього середовища [16]. Природні умови визначаються внутрішніми та зовнішніми чинниками. Внутрішні чинники пов'язані зі сферами землі: атмосферою, гідросферою, літосферою, біосферою. Всі ці сфери знаходяться в тісному зв'язку і обмінюються речовими елементами і енергією. До зовнішніх природних умов відносяться Сонце, космічний простір і ряд глобальних земних чинників – зміна меж суші і океанів, зміна складу води і атмосфери та ін.

Щодо дискусії відносно розмежування понять «природні умови» та «природні ресурси», то в ній виокремлюються три підходи. Одні автори включають до природних ресурсів і природні умови, інші до природних ресурсів включають лише частину природних умов, ще інші – зовсім не включають природні умови до складу природних ресурсів.

Так, автори «Большой Советской Энциклопедии» (БСЕ) природні ресурси визначають як «частину всієї сукупності природних умов існування людства і найважливіші компоненти оточуючого природного середовища, використовувані в процесі суспільного виробництва для цілей задоволення матеріальних і культурних потреб суспільства» [7]. В даному визначенні природні умови повністю включені в природні ресурси. Наведене визначення є досить обширним, однак не враховує, що природні ресурси зазвичай використовуються для характеристики конкретної території [10, с. 68]. А в сучасних умовах процес суспільного виробництва та задоволення інших соціальних потреб через економіку потре-

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

бує поєднання не лише власне природних ресурсів території, а й тих, які імпортуються з інших країн, тобто належать іншим територіям.

Тому характеризувати природні ресурси як компоненти природи, що задовольняють потреби економіки чи суспільства, слід лише маючи на увазі глобальний рівень даного поняття. На рівні окремих територій, країн чи регіонів світу такий підхід застосовувати неправомірно. Адже в процесі суспільного виробництва на сучасному етапі розвитку міжнародних економічних відносин використовуються компоненти не лише природного середовища конкретної території, а й ті, які переміщені з інших країн і навіть материків.

До групи авторів, які включають до природних ресурсів і природні умови, можна віднести роботи періоду 60–70-х років 20-го століття. Так, наприклад, Ю. Єфремов зазначає, що природні ресурси включають не лише речові запаси різних джерел енергії і сировини, а й умови середовища [6, с. 40]. Причому він включає до природних ресурсів і умови проживання, праці та відпочинку, зазначаючи, що «від стану природних ресурсів залежать наші умови праці, відпочинку; настрої; натхнення і, врешті-решт, все наше життя, і від того, як ми збережемо ці багатства, залежить майбутнє покоління» [6, с. 41]. Однак умови праці, проживання та відпочинку лише частково визначаються природними чинниками (температурний режим, клімат та інше). В значній мірі ці умови формуються в результаті функціонування економіки, і для різних економік вони є різними. Тому включати їх до складу природних ресурсів, на нашу думку, недоцільно.

До цієї ж групи авторів можна віднести Д. Арманда та І. Герасимова, які природні ресурси визначають як «...різноманітні засоби існування людей, які вони черпають безпосередньо з природи» [2, с. 30]. Однак це також надто широке визначення, оскільки включає буквально всю природу. Окрім того, люди використовують природу не лише для того, щоб існувати, а й розвиватися, накопичувати, наприклад багатство і т.п. Тому даний підхід до визначення не може вважатися прийнятним.

Друга група фахівців, які включають до природних ресурсів природні умови лише частково, більш численна [1, 9, 16]. А.А. Мінц визначає природні ресурси як «елементи природи, частину сукупності природних умов і найважливіші компоненти природного середовища, які використовуються (або можуть бути використані) при даному рівні розвитку продуктивних сил для задоволення різноманітних потреб суспільства і суспільного виробництва» [10, с. 58]. Це ж визначення наведено на одному з найбільш популярних енциклопедичних інтернет-ресурсів – російськомовній версії Вікіпедії [12]. Однак далі згаданий автор розмежовує поняття природних ресурсів та природних умов. Природні ресурси він визначає як: «...тіла і сили природи, які на даному рівні розвитку продуктивних сил і науки можуть бути використані для задоволення потреб людського суспільства у формі безпосередньої участі в матеріальній діяльності» [10,

с. 102]. Природні умови ним визначено як «...тіла і сили природи, які на даному рівні розвитку продуктивних сил істотні для життя і діяльності людського суспільства, але не беруть участь безпосередньо в матеріальній виробничій і невиробничій діяльності» [10, с. 102]. Таким чином, маємо певну методичну непослідовність. Деякі фахівці обстоюють позицію, що до природних ресурсів слід відносити кінцеві продукти природокористування, які мають реальну споживну вартість (нафту, газ, вугілля, воду, деревину і так далі) [5, 11]. В даному разі у визначенні поняття «природні ресурси» наголошується на наявності певної суми корисностей, які виражаються через споживну вартість. У даному руслі досить системне визначення поняття «природний ресурс» надає А. Букреев: «Природний чинник, що задовольняє відносинам суспільної потреби в ресурсі, має вивчену можливість використання і володіє властивістю споживної вартості, є природним ресурсом» [4, с. 33]. Позиція, що при економічному розгляді природний ресурс має володіти явною або потенційною суспільною споживною вартістю, видається логічною, але цінність притаманна не лише природним ресурсам. Наведене визначення природних ресурсів досить повне і охоплює практично весь спектр їх використання, однак спірним залишається включення природних умов до складу природних ресурсів. Наприклад, на питання, чи може географічне розташування вважатися природним ресурсом, на нашу думку, логічно дати негативну відповідь, хоча вигідне розташування може і має бути використано в суспільному виробництві.

Третя група фахівців не включає природні умови до складу природних ресурсів. Зокрема, Ю. Саушкін відносить до природних ресурсів елементи природного середовища, які можуть бути безпосередньо використані як джерела енергії, продуктів харчування, сировини для промисловості. Решта сукупності природних елементів, необхідних для процесу виробництва, віднесена ним до природних умов [14]. І. Комар також вказує на необхідність безпосереднього залучення у виробництво як основної ознаки природних ресурсів [8].

Як бачимо, позиції фахівців відрізняються, що потребує уточнення сутності поняття «природні умови».

Важливим аспектом у розумінні сутності природних ресурсів, на нашу думку, є те, що це поняття виникає з процесу функціонування економіки та суспільства. В даному аспекті В.П. Самодай хоч і не наголошує на цьому, але робить важливе зауваження, що поняття «природні умови» і «природні ресурси» – не природні, а суспільні, економічні [13, с. 159]. Дійсно, обидва поняття виникають у тому разі, коли елементи природи розглядаються з погляду соціально-економічних інтересів і потреб суспільства. Зазначений автор вказує, що елементи природного середовища можна поділити на дві групи: елементи природи, суспільства, що безпосередньо беруть участь у матеріальному житті (природні ресурси), інші – що не беруть участь безпосередньо у виробничих і невиробничих процесах (природні умови).

Проте і з таким підходом не можна цілком погодитися. Наприклад, туристичні чи рекреаційні ресурси не беруть участь у матеріальному житті, але продукують певні блага для суспільства, які мають нематеріальний характер. Тому більш логічно відмовитися від розмежування природних умов та природних ресурсів за критерієм участі в соціально-економічних процесах. Більш адекватно сутність природних ресурсів може бути відображена крізь призму споживчої власності та характеру відносин власності. Як вірно, на нашу думку, зазначає Д.В. Шорніков, відносини, які виникають з приводу природних ресурсів, мають приватний характер [15, с. 57], що означає можливість переходу власності, встановлення вартості і т.п. При цьому не так важливо, безпосередньо чи ні береться участь у виробничих чи невиробничих процесах. У ряді випадків об'єкти природи можуть і не використовуватися в поточному періоді для економічних чи соціальних потреб, а утримуватися як запаси.

Проблема розмежування елементів природи на природні ресурси та природні об'єкти полягає в тому, що в деяких випадках той же самий об'єкт, одна і та ж частина природи, наприклад ділянка лісу, може сприйматися і як природний об'єкт, і як природний ресурс. І в першому, і в другому випадку існує споживча вартість, але характер відносин власності може бути різний. Коли дана ділянка розглядається нейтрально, як частина навколишнього природного середовища, що створена незалежно від людини (природне походження), яка взаємодіє з рештою природи, з іншими її частинами (екологічний взаємозв'язок) і яка володіє цінністю просто через своє існування – то це об'єкт природи. В даному випадку «нейтральність» розглядається в економічному сенсі (тобто природній об'єкт (елемент) не розглядається в рамках господарського використання). Така частина природи розглядається не як об'єкт використання (в даний час або в потенційному майбутньому в економічній, господарській або в іншій формі), а саме і лише як частина природи. Поняття «нейтральний» в такому разі позначає позицію по відношенню до даного об'єкта, коли до нього не відносяться з позиції економічного споживання. Але існує і соціальне споживання. Хоча природний об'єкт – це частина природного середовища і нічого більше в економічному сенсі, проте цю частину суспільство охороняє, але не для того, щоб використовувати, або, вірніше, не в процесі і цілях використання, а через її природну цінність, не залучаючи її до кола приватних відносин і інтересів. Тому суспільну цінність мають і ті елементи природи, які не використовуються безпосередньо для соціально-економічних потреб.

Поняття «природний ресурс» у даному контексті є антонімом, оскільки «природний ресурс» – це те, що використовується або буде використовуватися у майбутньому. Як правильно відзначає Д.В. Шорніков, природний ресурс – це та ж сама частина природи, та ж сама ділянка лісу, але яка розглядається як корисна з погляду споживання [15, с. 58]. І не має значення – пряме це або непряме, поточне чи по-

тенційне споживання. Таким чином, природний об'єкт і природний ресурс у ряді випадків – це одна і та ж частина природи, просто розглядається вона з різних позицій: перший раз нейтрально – як об'єктивно існуюча частина природи, що потребує охорони; другий раз – як соціально (зокрема, економічно) корисна частина природи. Тобто спочатку елементи природи є природними об'єктами, і лише через певне відношення людини, через пряме або непряме опосередкування їх соціальними (насамперед майновими) відносинами, вони стають природними ресурсами, а вірніше, сприймаються, кваліфікуються суспільством як такі.

Для функціонування економіки різних галузей народного господарства потрібний зазвичай не якийсь один вид природних ресурсів, а сукупність декількох видів. Як правильно зазначає А.А. Мінц, природні ресурси знаходяться в тісній взаємодії один з одним. Так, використання корисних копалин надає вплив на стан землі, води, атмосфери; використання лісових багатств впливає на стан ґрунтових і водних ресурсів [10]. На думку Н.Н. Баранського, при вивченні впливу природних чинників на спеціалізацію господарства «необхідно розглядати весь комплекс важливих в даному відношенні природних чинників, і розглядати їх у певному конкретно заданому поєднанні» [3, с. 51].

У даному аспекті вважаємо за потрібне наголосити на неправомірності розуміти природні ресурси як елементи природи, які використовуються на певній території. Це не відповідає сучасним реаліям, коли, наприклад, значна кількість країн, які видобувають нафту, постачають її на світові ринки, не маючи значних у світовому масштабі потужностей по її переробці. Така ситуація існує і по інших видах ресурсів. У даному разі природні ресурси є, і вони значні, але не використовуються на території їх знаходження, а експортуються на міжнародні сировинні ринки. Тому, хоча пов'язування природних ресурсів з використанням елементів природи на власній території країни чи регіону в певній мірі виправдане, але це не відповідає реаліям сьогодення, зокрема тому рівню розвитку міжнародних відносин, який сформувався в 21-му столітті.

Якщо ввести поняття природно-економічної сфери, то схематично її функціонування слід подати як взаємодію природної та економічної підсистем між собою та міжнародними ринками природної сировини та продукції (рис. 1).

Місцеві природні ресурси подаються на «вхід» відповідної виробничої системи. Проте на даному етапі частина місцевих природних ресурсів може спрямовуватися не до місцевої виробничої системи, а на міжнародні ринки природної сировини. Додатково з тих же міжнародних ринків імпортується та природна сировина, якої недостатньо або яка відсутня серед місцевих природних ресурсів.

Зазначимо, що природні ресурси можуть розглядатися як характеристика території і як вид ресурсного забезпечення функціонування соціально-економічної системи.

За першого підходу на глобальному рівні природні ресурси – це об'єкти природи, які використовуються як в майно-

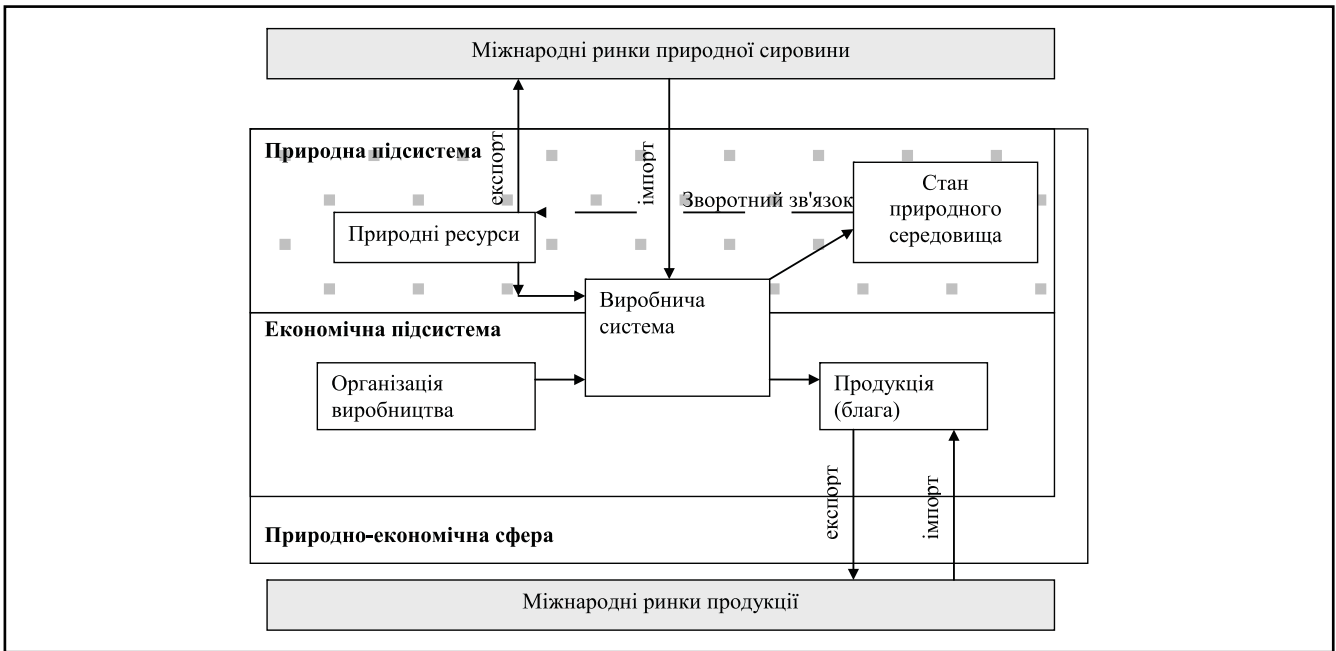

Рисунок 1. Схема функціонування природно-економічної сфери країни

Джерело: розроблено автором.

вих відносинах в соціально-економічних системах. Вони можуть мати як місцеве походження, так і імпортуватися з інших країн, не використовуватися у виробництві, але використовуватися в майнових відносинах у випадку експорту на міжнародні сировинні ринки.

Природні умови не включаються по своїй природі в майнові відносини і не підлягають експорту-імпорту. Вони є належністю конкретної географічної території і можуть бути використані або ні.

За другого підходу (як характеристики території) на національному та регіональному рівнях під природними ресурсами будемо розуміти місцеві природні об'єкти, які включені або можуть бути включені у майбутньому у майнові відносини. Вони можуть використовуватися в суспільному виробництві, експортуватися на міжнародні ринки або ж утримуватися як «запас», але явно чи потенційно вони розглядаються як майно, яке належить певному власнику або суспільству в цілому. В останньому випадку держава встано-

влює правила його використання, плату за використання, обмеження на використання тощо.

Будь-яка соціально-економічна система використовує природні ресурси не лише для суспільного виробництва в сенсі продукування продукції, послуг та інших благ. Існує і інший бік взаємодії людина-природа. Жоден процес суспільного виробництва не може відбуватися без утворення відходів, які потрібно асимілювати в природі до безпечних концентрацій (рис. 2).

Так, функціонування міст та інших поселень зумовлює потребу в землях під звалища, діяльність багатьох машин і механізмів у виробництві і побуті, супроводжується викидами шкідливих газів та тепловим забрудненням, які «розчиняються» атмосферою. Тому аспект асиміляції продуктів функціонування економіки також має враховуватися при встановленні змістового наповнення сутності «природних ресурсів» через напрями використання об'єктів природи.

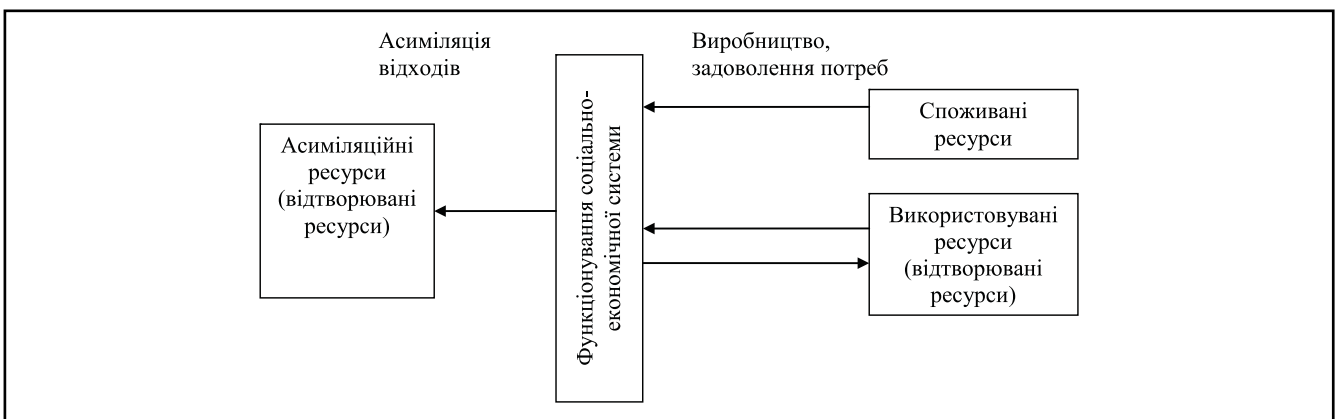

Рисунок 2. Основні напрями взаємодії людини і природи

Джерело: розроблено автором.

Висновки

Отже, підхід до сутності природних ресурсів через характер участі в соціально-економічних процесах (безпосередній чи опосередкований) не дозволяє коректно встановити їхню сутність. Більш коректно сутність природних ресурсів може бути означена через включеність у майнові відносини. Якщо елементи природи включені в такі відносини, вони розглядаються як природні ресурси. Якщо ж ці або інші природні об'єкти не включені в майнові відносини, вони не розглядаються як природні ресурси.

Щодо напрямів використання, то, враховуючи міжнародний аспект, природні ресурси можуть використовуватися на території їх знаходження (в тому числі й в асиміляційному аспекті), можуть утримуватися як запас, а можуть експортуватися на міжнародні ринки. Але в усіх трьох випадках елементи природи включені в майнові відносини і тому є природними ресурсами.

Якщо підходити до природних ресурсів як виду ресурсного забезпечення функціонування економіки та суспільства, то природні ресурси необхідно розглядати на глобальному рівні. Тоді це всі елементи природи, які включені в майнові відносини в певній соціально-економічній системі. За такого підходу не має значення, це місцеві природні ресурси чи імпортовані з інших країн або міжнародних ринків.

Якщо ж розглядати природні ресурси як характеристику території, їх необхідно розглядати на національному чи регіональному рівні. За такого підходу до природних ресурсів слід включати лише місцеві об'єкти природи, що включені в майнові відносини.

Література

1. Антонов А.Л. [3. Баранский Н.Н. Экономическая география. Экономическая картография / Н.Н. Баранский. – М.: Просвещение, 1956. – 366 с.
 4. Букреев А.Н. К системному определению понятия «Природный ресурс» / А.Н. Букреев // Материалы Первой всесоюзной конференции «Совершенствование методологии управления социалистическим природопользованием». – М.: ЦЭМИ АН СССР, 1983. – Т. 1. – С. 33–34.
 5. Глушкова В.Г. Экономика природопользования: Учебное пособие / В.Г. Глушкова, С.В. Макара. – М.: КНОРУС, 2003. – 448 с.
 6. Ефремов Ю.К. Природа на службе общества / Ю.К. Ефремов. – М.: Знание, 1968. – 49 с.
 7. Значение слова «Природные ресурсы» в Большой Советской Энциклопедии \[электронный ресурс\] – режим доступа: <http://bse.sci-lib.com/article092891.html>
 8. Комар И.В. Превращение природных ресурсов в производительные силы общества и географические науки / И.В. Комар // Природа и общество. – М.: Наука, 1968. – С. 181–190.
 9. Коротун І.М. \[http://ru.wikipedia.org/wiki/\]\(http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_all/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21PO1=O&S21PO2=O&S21PO3=M=&S21COLORTERMS=O&S21STR=Природні умови і ресурси України: навчальний посібник / І. Коротун \[та ін.\]; Інститут змісту і методів навчання, Українська держ. академія водного господарства. – Рівне: Вид-во Укр. держ. академії водного господарства, 1997. – 176 с.
10. Минц А.А. Экономическая оценка естественных ресурсов. Научно-методические проблемы учета географических различий в эффективности использования / А.А. Минц. – М.: Мысль, 1972. – 303 с.
11. Нестеров П.М. Экономика природопользования и рынок: Учебник для вузов / П.М. Нестеров. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1997. – 413 с.
12. Природные ресурсы \[электронный ресурс\] – режим доступа <a href=\)
 13. Самодай В.П. Анализ методических подходов к оценке природно-ресурсного потенциала региона / В.П. Самодай // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2007. – №2. – С. 156–164.
 14. Саушкин Ю.Г. Географическая наука в прошлом, настоящем и будущем / Ю.Г. Саушкин. – М.: Просвещение, 1980. – 269 с.
 15. Шорников Д.В. О природных объектах, природных ресурсах и праве собственности / Д.В. Шорников. – Сибирский юридический вестник. – 2006. – №4\(35\). – С. 56–63.
 16. Ядыганов Я.Я. Экономика природопользования: Учебник / Я.Я. Ядыганов. – М.: КНОРУС, 2005. – 576 с.](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_all/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21PO1=O&S21PO2=O&S21PO3=M=&S21COLORTERMS=O&S21STR=Державне регулювання відносин власності на природні ресурси: дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Антонов А.Л.; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2008. – 172 арк.
2. Арманд Д.Л., Герасимов И.П. Экономическое значение и основные принципы использования природных богатств / Д.Л. Арманд, И.П. Герасимов // Природные ресурсы Советского Союза, их использование и воспроизводство [Сборник статей. Отв. ред. Герасимов И.П. и др. стат.]. – М.: Из-во Академии наук ССР, 1963. – С. 28–42.

</div>
<div data-bbox=)